

MONTSERRAT BADIA I CARDÚS

VOCALS PRÒPIES DEL SISTEMA TÒNIC EN EL SISTEMA ÀTON DEL CATALÀ CENTRAL

1. *ALGUNS CASOS DE VOCALS PRÒPIES DEL SISTEMA TÒNIC EN EL SISTEMA ÀTON DEL CATALÀ CENTRAL*

Hem de constatar la gran importància que té en català el fet que hi hagi dos sistemes vocàlics diferenciats, l'un accentuat i l'altre inaccentuat. El sistema tònic del català central es realitza mitjançant els sons [i, e, ε, a, ə, o, u], i l'àton ho fa mitjançant els sons [i, ə, u]. Ara bé, aquesta regla, que normalment funciona, no es dona sempre en l'esmentat dialecte. Per tant, el que ens proposem en aquest article és recalcar les excepcions més importants que tenen lloc dins del seu sistema àton: en efecte, en alguns casos poden aparèixer en posició àtona sigui [e] sigui [o], sons, ambdós, propis de la posició tònica. La presència de [e] en posició inaccentuada té lloc en diferents circumstàncies, que tot seguit analitzarem; l'aparició de [o] en posició àtona es dona en menys contextos que [e], ja que pràcticament només té lloc a final de mot.

1.1. *PRESENCIA DE [E] EN POSICIÓ NO ACCENTUADA EN EL VOCALISME DEL CATALÀ CENTRAL*

Aquest tema ha estat tractat i debatut per diversos lingüistes: Badia, Coromines, Mascaró, Cerdà, Wheeler, Viaplana i DeCesaris, etc.¹

1. Antoni M. BADIA I MARGARIT, *Phonétique et phonologie catalanes*, dins *La linguistique catalane. Colloque International organisé par le Centre de Philologie et de Littératures Romanes de l'Université de Strasbourg* (Actes publicats per A. Badia Margarit i Georges Straka, París, 1968[1973]), ps. 115-166 (text) i 167-179 (discussió), especialment, ps. 120-121. Reproduït dins *Sons i fonemes de la llengua catalana* (Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1988), ps. 15-66.

Tanmateix, no ens deturarem a esbrinar detalladament què en diu cada un d'aquests autors, sinó que en presentarem les grans línies.

La situació general dins del vocalisme del català central és que els sons [e] i [ɛ] s'oposen i es distingeixen ben clarament sempre que es trobin en síl·laba tònica; per contra, en síl·laba àtona es neutralitzen en la vocal neutra, [ə]. Nogensmenys, hi ha casos en què es dona el so [e] en lloc de [ə] en posició àtona. En destaquem les ocurrències més freqüents en els apartats que segueixen.

1.1.1. [e] àton en contacte amb [a] o amb [ə]

La vocal neutra, procedent ja sigui de /e/, ja sigui de /ɛ/, en contacte amb [a] tònic o bé amb una altra vocal neutra, es pronuncia [e], malgrat la seva posició àtona dins la síl·laba.

Aquí hem de distingir diferents casos, segons que [a] o [ə] segueixin o precedixin aquest so [e] inaccentuat.

1.1.1.1. [e] àton seguit de [a] o [ə]

El so que s'hauria de pronunciar com a vocal neutra, perquè es troba en posició àtona i procedeix o bé de /e/ o bé de /ɛ/, passa a ser [e] sempre que vagi seguit de [a] o bé d'una vocal neutra. Aquest tipus de seqüència és regular, és a dir, no presenta vacil·lacions segons qui sigui el parlant que la pronuncii, fet que sí que ocorre en d'altres si-

---

Joan COROMINES, *Sobre l'elocució catalana en el teatre i en la recitació*, dins *Lleures i converses d'un filòleg* (Barcelona, Club Editor, 1971), ps. 94-105, especialment, p. 97.

Joan MASCARÓ, *L'estructura fonològica del català. El cicle fonològic i el component morfològic* (Tesi de Doctorat, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1977), ps. 76-86.

Ramon CERDÀ I MASSÓ, *Sustancia y forma en la vocal neutra del catalán central*, «Revista española de lingüística», núm. 9, 2 (Madrid, Ed. Gredos, 1979), ps. 309-376, especialment, ps. 365-369.

Max W. WHEELER, *Phonology of catalan* (Oxford, Blackwell, 1979).

Joaquim VIAPLANA i Janet Ann DECESARIS, *La «vocal neutra» del català central: fonema o al·lofon?*, dins *Estudis gramaticals I* (Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1984), ps. 341-380.

tuacions, tal com anirem veient. Per tant, suposa una excepció fixa respecte a la realització pròpia de la vocal neutra *i*, com a tal, és admesa i comentada a les gramàtiques. Allò que hauria de ser pronunciat com a [eá] o bé [eə] esdevé, respectivament, [eá] o bé [eə]. Vegem-ne algun exemple.

A la paraula *teatre* la vocal tònica és *a* *i*, per tant, ja sabem que les altres, automàticament, esdevenen àtones. Així, segons la realització normal en català central, hauríem de pronunciar aquest mot amb dues vocals neutres: [təátrə]. Ara bé, acabem de veure que ens trobem al davant d'una excepció, ja que el grup fònic [eá] es converteix en [eá]: [teátrə]. Si en formem un derivat, de manera que l'accent es desplaça i [a] passa a pronunciar-se [ə], el so de [e] inaccentuat continua mantenint-se en precedir aquesta vocal neutra: *teatral* [teátrál]. Per tant, el que teòricament hauria de ser [eə] es realitza com a [eə].

Observem algun altre exemple d'aquest tipus. A partir de la paraula *idea* formem *ideal*, amb l'accent a l'última síl·laba. La vocal que precedeix aquesta tònica és [e] inaccentuada, i no [ə], tal com correspondria segons el sistema del vocalisme àton propi del català central. D'*ideal* derivem, encara, *idealisme*, de manera que [a] esdevé [ə]. El so que el precedeix és, novament, [e] en posició àtona, en lloc de [ə]. De fet, en casos com aquest hi ha un record de la vocal tònica *i*, per tant, es poden considerar més justificats que d'altres.

Els exemples són força nombrosos:

crear [kreá], *creació* [kreásió], *creativitat* [kreətiβitát]...
real [reál], *realitat* [reəlitát], *realisme* [reəlismə]...
permeable [pəmeábblə], *permeabilitat* [pəmeəβilitát]...
reacció [reəksió], *reaccionar* [reəksiuná], *reaccionari* [reəksiunári]...
pàncrees [pánkreas], *pancreàtic* [pənkreátik], *pancreatina* [pənkreətiñə], etc.

Més exemples poden ser:

balear, *baleàric*, *beat*, *boreal*, *cereal*, *cineasta*, *conrear*, *lineal*, *meandre*, *nuclear*, *oceà*, *peany*, *peanya*, *peatge*, *reaci*,... tots ells amb l'accent sobre la *a* *i* que transcrivim, per tant, [eá]; *conreador*, *deambular*, *reabsoldre*, *reactiu*, *reaparèixer*; *àrea*, *bòrees*, *nàusea*,... en els quals hi ha el grup [eə].

Badia² explica aquest fenomen per dissimilació, és a dir, la vocal neutra esdevé [e] per tal d'evitar la presència de dos sons contigus massa semblants l'un de l'altre. En fer la substitució de [ə] per [e], els dos sons es diferencien més, es fan dissemblants, i llur pronunciació és més còmoda.

1.1.1.2. [e] àton precedit de [a] o [ə]

El so [e] inaccentuat el trobem també si és precedit de [a] o [ə], tot i que aquests casos són molt menys nombrosos.

1.1.1.2.1. [e] àton precedit de [a]

En el cas que sigui precedit de [a], hi ha molt pocs exemples, i tots són mots savis. De fet, són els acabats en *-àedre*, i fan referència a figures geomètriques: *decàedre* [dəkàédre], *hexàedre*, *tetràedre*, etc. A més, cal tenir en compte que en la pronunciació popular, ara admesa en els dos últims diccionaris de la llengua apareguts,³ hi ha un desplaçament de l'accent a la segona *e*, de manera que es pronuncia [dəkəédre], amb la qual cosa desapareix la qüestió que estem tractant.

1.1.1.2.2. [e] àton precedit de [ə]

En el cas que sigui precedit de vocal neutra, tenim el so [e] àton sempre que provingui del fonema /e/, formant, en conseqüència, el grup fònic [əe]. Vegem-ne algun exemple.

De la paraula *Israel* [izrəél], pronunciada amb una *e* oberta, en deriva *israelita* [izrəelítə], en la qual el que hauria de ser vocal neutra, per haver-se desplaçat l'accent en formar el derivat, esdevé [e] pel fet de ser precedida d'una altra vocal neutra. D'aquesta manera té lloc novament una dissimilació, per tal d'evitar la presència de dues vocals neutres contigües:

[izrəél → izrəelítə → izrəelítə].

2. Vegeu nota número 1.

3. *Diccionari de la llengua catalana* (Barcelona, IEC, 1995) i *Gran diccionari de la llengua catalana* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1998).

Passa el mateix en els derivats o compostos d'*aeri* [ə́eri], que també té [ɛ]: *aeròbic* [əeróβik], *aeròdrom* [əeróðrum], *aeròfor* [əerófur], *aeròlit* [əerólit], *aeròmetre* [əerómətrə], *aeròstat* [əeróstət], etc.

En tots aquests exemples la segona síl·laba, que és la que ens interessa, és la pretònica, i es produeix la dissimilació [ə-ə] → [ə-e] respecte a la primera.

Hi ha d'altres exemples, també formats amb la forma *aero-*, que els podem considerar una mica diferents dels que acabem de veure. De fet són paraules que podem considerar que tenen dos accents, i el secundari recau precisament sobre la vocal que estem tractant. Observem-ne algun exemple:

aerodinàmic [əéruðinámik], *aerofòbia* [əérufóβia], *aerografia* [əéruɣrafía],
aeronauta [əérunáuta], *aeroplà* [əéruplá], *aeroport* [əérupórt], *aerosfera*
 [əérusféra], etc.

D'aquests mots podem deduir que la segona síl·laba de tots ells no és del tot àtona, sinó que comporta un accent secundari. Ara bé, aquesta *e*, com es pronuncia? Si formulem aquesta pregunta és perquè podem observar una certa vacil·lació entre [e] i [ɛ], tot i que a la transcripció que hem donat hem posat sempre [e]. Segons el que hem anat exposant, el so [ɛ] originari, en esdevenir àton, passa a pronunciar-se [e] en lloc de [ə], perquè és precedit d'una vocal neutra. Ara bé, pot ser que hi hagi parlants que pronuncien aquestes paraules amb [ɛ] i no amb [e] pel fet de tenir consciència que provenen d'*aeri* [ə́eri], amb *e* oberta o, senzillament, per la tendència que hi ha en català central d'obrir les vocals.

D'altres mots que també es pronuncien amb el grup [əe] poden ser *faedor*, *faetó*, *paeria*, *Maestrat*, etc.

Aquí volem fer notar que hi ha unes quantes paraules en les quals la vocal neutra, precedida d'una altra vocal neutra, no esdevé [e] sinó que es manté [ə], seguint el paradigma propi del sistema vocàlic àton del català central. Això passa sempre que aquesta vocal neutra derivi del fonema /e/, i no de /ɛ/, tal com ocorria en els casos anteriors.

La paraula *paellada* [pə́ələdə] prové de *paella* [pə́ələ], amb [e] tònica. En el derivat —*paellada*—, la segona vocal neutra es manté neutra, de manera que en casos com aquest no té lloc la dissimilació de sons massa pròxims i semblants. Tampoc no es produeix la reducció a una

sola vocal, com passa en algun altre mot: *aprehensiu* [əprənsíu] → [əprənsíu]. Si no es dona l'esmentada reducció pot ser per tal d'evitar la confusió amb una altra paraula, *pallada* [pələdá], la diferència fonètica entre les quals és tan sols la presència, o no, de dues vocals neutres contigües, diferència que comporta, ensems, un canvi de significat: així com *paellada* és «allò que cap o es pot fregir d'un cop en una paella», *pallada* és «gran quantitat de palla// Decocció de palla i segó».⁴ Per tant, en aquests casos la reducció vocàlica suposa un canvi significatiu. I el mateix ocorre amb: *paeller/paller*, *paellera/pallera*, *paelleta/palleta*, etc.

Tal com podem veure, els mots amb dues vocals neutres són derivats de *paella*, mentre que els que en tenen només una provenen de *palla*.

Un altre exemple el podem extreure dels derivats de *graella*, enfront dels que provenen de *gralla*:

graellada [grələdá] significa «allò que cap o que es pot rostir d'un cop en unes graelles»,⁵ mentre que *grallada* [grələdá] és «esbart de graelles».⁶ D'altres possibles derivats són: *graellat/grallat*, *graellera/grallera*, *gralleta/gralleta*, etc.

1.1.2. [e] àton en contacte amb [ɔ] o amb [o]

La vocal neutra també passa a pronunciar-se [e] si es troba en contacte amb una *o* oberta o tancada, tot i trobar-se en síl·laba àtona.

Aquí utilitzem la mateixa divisió de què ens hem servit per al cas de [e] àton en contacte amb [a] o [ə], és a dir, distingim els casos en què [e] àton és seguit de *o* d'aquells en què n'és precedit.

1.1.2.1. [e] àton seguit de [ɔ] o [o]

[e] inaccentuat el trobem, especialment en paraules cultes, si és seguit de *o* tònica, sigui oberta, sigui tancada, tot i que aquest fenomen no es dona sempre.

4. Aquestes definicions són extretes del DIEC.

5. Aquesta definició és extreta del DIEC.

6. Aquesta definició és extreta del DCVB.

Exemples amb el grup [eó], és a dir, amb [e] àton seguit d'o oberta, poden ser els següents:

apoteosi [əputeózi], *arqueòleg*, *eòlic*, *eòlit*, *geògraf*, *geòleg*, *geòmetra*, *ideòleg*, *meteòric*, *paleògraf*, *reòstat*, *teòleg*, *teòric*, *videòfon*; *Geòrgia*, etc.

Exemples en els quals [e] àton és seguit de [o] són:

camaleó, *neó*, *nucleó*, *orfeó*, *panteó*, *peó*, *torreó*; *Anacreont*, *Napoleó*, *Simeó*, etc.

En d'altres paraules es manté [o], tot i que sigui àton:

estèreo, *vídeo*, *videocasset*, *videofreqüència*, *videoteca*, etc.

L'explicació d'això rau en el fet que [o] àton a final de mot no sempre esdevé [u]. Si ens fixem en aquests últims exemples, veurem que o bé acaben en [o] o bé són compostos la primera paraula dels quals acaba també en [o] i, per tant, segueixen la norma que acabem d'esmentar (cf. § 1.2.1.). Ara bé, el que ens interessa més en aquest moment és que el so [e] àton que precedeix aquest so [o] no esdevé vocal neutra i ambdós constitueixen el grup [eo].

Nogensmenys, quan [ɔ] i [o] deixen de ser tònic, en general segueixen el procés normal en català central de neutralitzar-se en [u]. A més, sembla que aquest procés de neutralització n'arrossega també la vocal precedent, de manera que [e] àton esdevé vocal neutra. Així, per exemple, en el mot *teoria* [təuriá] s'ha seguit la reducció vocàlica pròpia del català central en passar de posició tònica a àtona. Ara bé, també aquí podem observar que hi ha vacil·lacions en la pronunciació, ja que determinats parlants mantenen el grup [eo] tot i ser en posició àtona: [teoríá].

Observem d'altres mots en els quals [e] àton esdevé vocal neutra si li segueix [u]:

arqueologia [ərkəuluziá], *eolític*, *geografia*, *geologia*, *geometria*, *georgia*, *ideologia*, *meteorologia*, *orfeonista*, *teologia*, etc.

En alguns d'aquests exemples fins i tot és possible d'eliminar la vocal neutra, en una parla poc acurada: *geografia* [ʒəuɣɾəfíə] → [ʒuɣɾəfíə], *geologia* [ʒəuluʒíə] → [ʒuluʒíə], etc.

D'altra banda, cal remarcar que hi ha un mot popular, *lleó*, que no és excepció i segueix la reducció vocàlica en passar a posició àtona: *lleó* [ləó].

1.1.2.2. [e] àton precedit de [ɔ]

El so [e] inaccentuat apareix també si és precedit de [ɔ], tot i que aquests casos es redueixen pràcticament als acabats en *-òedre*, que fan referència a figures geomètriques: *holòedre* [ulʔedɾə], *rombòedre*, *trapezòedre*, etc. Cal tenir present, però, que el parlant del carrer tendeix a pronunciar aquests mots accentuant la primera *e*, i no la segona *o*: [uluédɾə], tot obrint la *e* tònica, [ɛ], tal com s'ha admès en els dos últims diccionaris de la llengua apareguts.⁷

1.1.3. [e] àton a final de paraula

Hi ha una sèrie de mots que acaben en *e* inaccentuada, la qual es pronuncia [e] en lloc de fer-la neutra, tal com seria el més normal.

D'aquests mots, n'hi ha que són clarament barbarismes, calcs castellans que, evidentment, cal bandejar de la nostra llengua:

cruse [krúze], *embrague*, *empalme*, *enxufe*, *escape*, *fiambre*, *parque*, *poste*, *trole*, *xiste*, etc.

Aquest tipus de paraules és força freqüent en el català central popular.

D'altres paraules són pròpiament catalanes, però pronunciades a *la castellana*, també amb [e] àton final. La majoria de gramàtiques justifiquen aquest fet per la influència de l'escolarització oficial. Nogensmenys, ara que l'ensenyament de la llengua catalana ha esdevin-

7. Vegeu nota número 3.

gut obligatori, hom continua pronunciant paraules com *classe* [kláse] amb [e] àton final. Badia creu que hi ha d'haver una raó de més de pes, que no simplement la influència castellana. Constata la tendència que tenen els parlants a pronunciar [e] àton en els mots amb *e* final, que tampoc no són massa abundants. I compara aquest fenomen amb el comportament de la vocal *o*, que esdevé [u] en posició àtona, tant si és a final de paraula com no. És a dir, aquí se segueix el procés normal de neutralització i [o] en posició àtona esdevé [u]. Cita el cas de *monjo* [mónʒu]. I els castellanismes funcionen de la mateixa manera: *duro* [dúru], *seguro* [seyúru], etc. Davant d'això Badia sospita que tal vegada algun dia es pugui explicar aquesta pronunciació mitjançant una regla fonètica interna, pròpia del sistema català.

Realment, la influència escolar castellanitzant és molt forta, tot i la progressiva catalanització de l'ensenyament. Ben segur que és més fàcil substituir barbarismes del tipus *buzón*, *sello*, etc. pels mots equivalents en català, *bústia*, *segell*, etc. que no pas canviar el so [e] àton final de mot per la vocal neutra, en paraules com *classe*, *frase*, etc. I el professorat és el primer que en tot cas s'ha de conscienciar que cal pronunciar tots aquests mots amb vocal neutra final, i no amb [e]. Ara bé, que aquesta tendència a mantenir [e] en posició final sigui tan arrelada, potser sí que requereix una explicació d'ordre fonètic interior, tal com exposa Badia.⁸ Però, així les coses, per què hi ha d'altres mots acabats en *e* que mantenen la pronunciació amb vocal neutra, com ara *febre* [féβrə], *imatge*, etc.? Ruaix, en referir-se a aquesta qüestió, fa la distinció entre mots *corrents*, populars, acabats en [ə], i mots *savis*, pronunciat amb [e] àton final.⁹ Tanmateix, ens preguntem per quina raó un parlant d'un nivell sociocultural mitjà pronuncia la paraula *cine* amb *e*, [síne] i, per contra, diu *imatge* amb vocal neutra final, [imádʒə].

Per tant, cal distingir entre aquells mots acabats en *e* que es pronuncien [ə] i aquells que es pronuncien [e].

Substantius acabats en *e* i pronunciat amb vocal neutra poden ser:

8. Vegeu nota número 1.

9. Josep RUAIX I VINYET, *El català/1. Temes introductoris. Fonètica i ortografia* (Moià, Ed. Ruaix, 1984 [10a ed., 1993]).

agre, alcalde, batlle, febre, flaire, imatge, jove, llebre, mare, sabre, sofre, torre, verge, vinagre, etc.; també el nom propi *Carme*.

D'altres substantius, com *classe*, tal com acabem de veure, acabats en *e* o bé en *e* seguida d'una consonant, és a dir, en els quals aquesta *e* apareix sigui en final absolut sigui en final relatiu dins la paraula, tendeixen a pronunciar-se amb [e] àton, i són d'origen savi. Vegem-ne alguns:

abdomen, acme, àgape, alferes, apòcope, barbàrie, base, bilingüe, calvicie, càncer, catàstrofe, certamen, ciclamen, cine, classe, cràter, crisàlide, cúspide, deforme, diàstole, dolmen, efemèride, efígie, el·lipse, espècie, examen, falange, faringe, fase, frase, germen, hecatombe, hematites, herpes, higiene, himen, hipèrbole, hule, índole, inermes, infame, informe, intempèrie, jute, karate, lacustre, laringe, liquen, mollície, piràmide, plèiade, progènie, prole, semen, sèrie, sílfide, sílice, síncope, sinècdoque, sistole, suèter, superfície, tríade, túnel, uniforme, vàter, etc.

El mateix passa amb determinats cognoms:

Balmes, Vives, etc.;

i amb noms propis, generalment grecollatins, i d'altres:

Aristòfanes, Demòstenes, Euclides, Eurídice, Eurípides, Hèrcules, Hermògenes, Penèlope, Pèricles, Sòcrates, Sòfocles, Temístocles, Tucídides, etc.; *Clotilde, Irene, Matilde, etc.*

També es pronuncien amb [e] àton a final de mot noms geogràfics com els següents:

Àger, Àneu, Blanes, Londres, Pedralbes, Sóller, Xile, etc.

Insistim, però, que la pronúncia d'aquests mots serà amb [e] o amb [ə], segons la consciència lingüística i la més o menys castellanització que tingui el parlant.

Cerdà encara cita un grup *aparentment intermedi* entre els barbarismes pròpiament dits, del tipus *enxufe, parque,...* i mots pròpiament catalans, però pronunciat amb [e] àton final, com *classe, hule,...* És el

que es troba format per abreviacions de termes escolars, com *cole*, *profe*, *líte*, *mates*,... i per abreviacions de noms propis, com *Montse*, *Tere*,... tots ells pronunciats amb [e] àton final. Ara bé, aquests mots, tal com deixa ben clar Cerdà, són purs barbarismes, ja que segueixen el model castellà d'abreujar a partir de les dues primeres síl·labes, en lloc de fer-ho a l'entorn de la síl·laba tònica, tal com passa en català: de *Francesc* fem l'abreviació *Cesc*, d'*Antoni* fem *Toni*, de *Joaquim* fem *Quim*, etc. A més, observem que cada una d'aquestes paraules es pronuncia tota ella amb fonètica castellana, no només la vocal final: [kóle], [prófe], [líte], [mátes]; [mónse], [tére]... És evident que l'abreviació [kóle], per exemple, no prové del mot català *collegi* [kullézi], amb [u], sinó del mot castellà *colegio* [koléxio], amb [o].¹⁰

1.1.4. [e] àton en posició posttònica

Hi ha una sèrie de paraules la síl·laba posttònica de les quals es pronuncia [e] en lloc de [ə]. Malgrat tot, també aquí hi ha vacil·lació, que depèn del parlant i de la paraula emprada. Així, mentre és molt estesa la pronúncia amb [e] posttònica del mot *òpera* [óperə], no podem dir el mateix quant a la paraula *cèlebre*, per exemple, atès que segons qui la digui serà pronunciada amb [e] o bé amb vocal neutra: [séleβrə] o bé [séləβrə]. Citem-ne alguns exemples:

àlgebra [álzeβrə], *càrrega*, *càtedra*, *cèlebre*, *còlera*, *èczema*, *òpera*, etc., i també els mots acabats en *-iedre*, com *diedre*, *poliedre*, etc., tot i que, en aquests últims mots, a nivell col·loquial es produeix un desplaçament de l'accent a la penúltima síl·laba: *diedre* ...

Aquest fet també el podem constatar en alguns antropònims, com *Àrtemis*, *Cíbele*, *Èumenes*, *Praxíteles*, *Sennàquerib*, etc., massa poc usats, d'altra banda, per a saber amb exactitud com cal pronunciar-los. En realitat, com cal pronunciar, per exemple, *Cíbele*?: [síβelə], [síβele], [síβələ]?

10. Vegeu nota número 1.

1.1.5. [e] àton en posició pretònica

La presència de [e] àton en posició pretònica creiem que encara és més vacil·lant que en posició posttònica. De fet, l'ús de [e] en lloc de [ə] en la síl·laba que precedeix l'accentuada és en gran part per influència del castellà, la qual cosa repercuteix, ensems, en la pronúncia de tota la paraula, i no només de la síl·laba que ens afecta, la pretònica. Exemplifiquem-ho.

La paraula *superfície* pot pronunciar-se de diverses maneres. En primer lloc, seguint la pronúncia pròpia del català central, que és la que ara estem tractant, és a dir, [supərfísiə]. També hem vist la tendència que tenen molts parlants a convertir en [e] l'última vocal, [supərfísiɛ] (cf. § 1.1.3.). Finalment, hi ha qui pronuncia aquesta paraula seguint la fonètica castellana, [superfísiɛ] i, per tant, converteix en [e] la vocal pretònica. És a dir, en aquests casos la fluctuació entre una pronúncia o una altra és més gran i en part depèn del major o menor ús que es faci d'una paraula determinada. Així com en el mot *superfície* el més possible és que sentim una de les dues primeres pronúncies esmentades, o sia, [supərfísiə] o bé [supərfísiɛ], en un mot com *efemèride*, menys usat, és més freqüent la pronúncia castellanitzant [efeméridɛ]. Aquesta vacil·lació la podem observar també en paraules com *certamen*, *deforme*, *efígie*, *el·lipse*, *intempèrie*, *magnetòfon*, etc.

1.2. PRESENCIA DE [O] EN POSICIÓ NO ACCENTUADA EN EL VOCALISME DEL CATALÀ CENTRAL

El so [o] també apareix en alguns casos en posició àtona, en català central, en lloc d'esdevenir [u], tal com hauria de ser seguint la norma general d'aquest dialecte, en virtut de la qual [ɔ], [o] i [u] tònics esdevenen [u] àton com a resultat de la neutralització que hi té lloc, sempre que qualsevol d'aquells tres sons es doni en síl·laba àtona. Nogensmenys, igual com acabem d'observar i d'analitzar en el cas de [e], el so [o] pot tenir lloc en síl·laba àtona, tot i que, de fet, només apareix a final de mot.

1.2.1. [o] àton a final de mot

Hi ha una sèrie de paraules d'origen savi que acaben en *o*, tant si aquesta lletra constitueix final absolut com final relatiu, i que es pronuncia [o], tot i ser en síl·laba inaccentuada. Vegem-ne algun exemple:

cànon [kánon], *caos*, *claudàtor*, *clàxon*, *còlon*, *còndor*, *duo*, *estèreo*, *hipèrbaton*, *libido*, *logos*, *nomenclàtor*, *polisíndeton*, *zoo*, etc.; i també el nom propi *Victor*.

En d'altres paraules es pot observar una vacil·lació en la seva pronúncia: els mots *brio* i *trio*, italianismes, tant se senten pronunciar amb [o], seguint l'italià, com amb [u], és a dir, amb la pronúncia adaptada a la nostra fonètica. També podem observar una certa vacil·lació en les paraules *àudio* i *vídeo*. Hi ha qui les fa acabar en [o] o bé en [u]: [bídeo], [bídeu].

Igualment, trobem uns quants noms propis erudits que es pronuncien amb [o] àton a final de paraula:

Agamèmnon, *Apollo*, *Eros*, *Filèmon*, *Heròdot*, *Lacedèmon*, *Safo*; els antropònims russos *Ígor*, *Karamàzov*, etc.

I també una sèrie de noms geogràfics:

Aneto, *Argos*, *Bàrcino*, *Bètulo*, *Boston*, *Davos*, *Laos*, *Ordino*, *Tàrraco*, etc.

Finalment, podem citar les abreviacions del tipus *filo* (per *filosofia*), *psico* (per *psicologia*), etc., que són mers castellanismes, usats en l'argot estudiantil.

Ara bé, enfront d'aquestes paraules acabades en [o] àton, hem de dir que la majoria de mots acabats en *o* segueixen la norma general, per la qual aquesta *o* àtona es pronuncia [u], tant en final relatiu com absolut. Citem-ne alguns exemples:

bombo [bómbu], *capítol*, *carnívor*, *cèrcol*, *cérvol*, *cíngol*, *coco*, *còdol*, *conco*, *cònsol*, *equivoc*, *escàndol*, *escrúpol*, *esdrúixol*, *ferro*, *flonjo*, *fòsfor*, *furóncol*, *gerro*, *gitano*, *golfo*, *gramòfon*, *guenyo*, *guerxo*, *hexàgon*,

insectívor, lavabo, llépol, lloro, llúpol, magnetòfon, metro, monjo, monòton, moro, mosso, musclo, pèndol, pèsol, polígon, porro, rètol, suro, tèrbol, títol, toro, trèmol, etc.; els mots acabats en *-fob*, com *anglòfob, hidròfob, etc.*

Observem que fins i tot els castellanismes adopten la fonètica catalana i, per tant, acaben en [u]:

bolso [bólsu], *borratxo, burro, duro, maco, mico, mono, xato, etc.*; igualment, l'abreviació de *Jacinto, Cinto* [síntu].

Davant d'aquesta diferència de pronunciació de la *o* final, ens podem preguntar si és possible d'establir algun criteri que ens expliqui per què en uns casos aquesta *o* es pronuncia [o] i en d'altres [u]. De fet, si observem els exemples citats en primer lloc, acabats en [o], veurem que *o* bé són castellanismes d'origen culte, com ocorre amb *cànon, caos, còndor, etc.* o bé són cultismes de poca freqüència d'ús, com *claudàtor, nomenclàtor, hipèrbaton, libido, logos, etc.* I el mateix passa amb els noms propis, siguin grecs, siguin russos,... i amb els noms de lloc, la majoria dels quals són forasters. Per contra, la majoria de les paraules citades en el segon grup, acabades en [u], formen part de l'ús patrimonial de la llengua i, com a tals, adopten la pronúncia normal quan la *o* és àtona, és a dir, [u]. Fixem-nos que moltes d'aquestes paraules acaben en *-ol*, que es pronuncien sempre [-ul].

1.3. ALGUNES CONCLUSIONS SOBRE L'ÚS DE [E] I [O] EN EL PARADIGMA ÀTON DEL VOCALISME DEL CATALÀ CENTRAL

Una de les peculiaritats del vocalisme del català central és que en determinats contextos poden aparèixer els sons [e] i [o] en posició àtona, tal com acabem de constatar (*cf.* §§ 1.1. al 1.2.1.), quan de fet són sons propis i característics de la posició tònica. I hem observat que en la majoria de casos aquest tractament diferent es dona en aquelles paraules que són erudites, enfront d'aquelles que formen part del patrimoni del poble, tot i que aquesta divisió no deixa de ser artificiosa i, per tant, no sempre ocorre així. Recordem tan sols els casos de

paraules *corrents* com *teatre* o *teatral*, *israelita*, *classe*, etc., pronunciat normalment amb [e], malgrat que la gramàtica normativa només admeti com a acceptables els casos de [e] seguit de [a] o bé de vocal neutra. No hem d'oblidar mai que una cosa és la pronunciació tinguda per correcta per part de lingüistes i gramàtics, i una altra cosa ben diferent és la realitat lingüística manifestada espontàniament pels parlants d'una llengua. És un fet ben real que en els contextos tractats en els paràgrafs anteriors hi ha la tendència a pronunciar sigui [e], sigui [o], en lloc de [ə] i de [u], respectivament, salvant totes les excepcions que hem anat considerant.

La presència, doncs, dels sons [e] i [o] en posició inaccentuada dins del vocalisme del català central en els contextos que acabem d'analitzar fa que haguem d'introduir un segon esquema àton, que englobi aquests dos sons, enfront de l'esquema més general i propi d'aquest dialecte. Si els comparem en veurem les diferències:

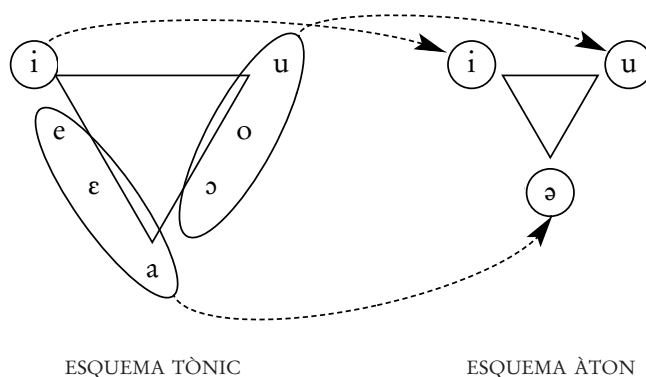

FIGURA 1. *Esquema general del vocalisme del català central.*

En passar de la posició tònica a la posició àtona, a causa de les neutralitzacions que hi tenen lloc, les set unitats accentuades queden reduïdes a tres en context inaccentuat. Confrontem tot seguit aquest esquema àton amb el que ens ocupa, que consta de cinc unitats:

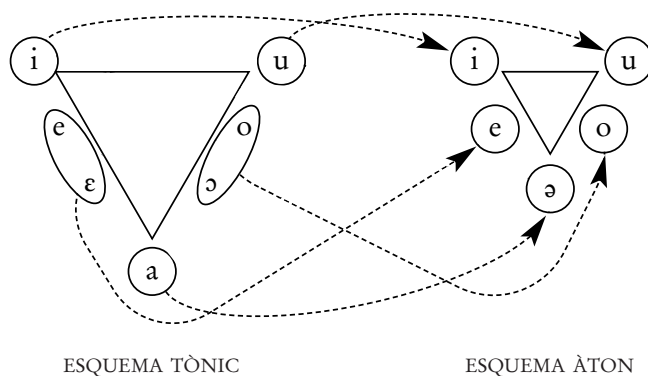

FIGURA 2. *Pas de l'esquema tònic a l'esquema àton, específic en determinats contextos.*

Aquest segon esquema àton és menys reduït que l'anterior, atès que s'hi mantenen [e] i [o]. L'oposició entre els sons [e] i [ɛ] es neutralitza en [e] i l'oposició entre [ɔ] i [o] ho fa en [o]. Per tant, és un esquema intermediari entre el tònic i l'àton propis del català central, en el qual apareixen [e] i [o] en posició no accentuada. Sigui com sigui, hem de tenir en compte que els respectius sons oberts, [ɛ] i [ɔ], no apareixen mai en posició àtona.

Resumint, en el català central el diferent tractament del vocalisme àton comporta dos esquemes diferents, d'una banda, el general i, de l'altra, l'específic dels contextos que acabem d'analitzar, el qual, evidentment, no desmenteix ni invalida l'esquema vocàlic àton format per [i, ə, u].

Montserrat BADIA I CARDÚS
 Facultat de Psicologia i Ciències
 de l'Educació Blanquerna
 Universitat Ramon Llull